

Naam: Tom van Erp

Studentennummer: 1034155

Datum: 15-06-2022

Opdracht: Bachelorscriptie

Onderwerp: Piet Aalberse: een katholieke sociale hervormer

Scriptiebegeleider: Christoph van den Belt

Aantal woorden: 9997

Piet Aalberse:
een katholieke sociale hervormer

1918 was een bijzonder jaar. Met het einde van de Eerste Wereldoorlog werden vele Europese monarchieën via een revolutie afgeschaft. Voor Nederland was 1918 ook een bijzonder jaar, ondanks de mislukte revolutie poging van Pieter Jelles Troelstra (1860-1930). De Tweede Kamerverkiezingen van 1918 waren immers de eerste verkiezingen met algemeen mannenstemrecht. Het kabinet dat hieruit geformeerd werd, was ook bijzonder. Charles Ruijs de Beerenbrouck (1873-1936) werd de eerste katholieke minister-president en de katholieke Piet Aalberse (1871-1948) werd de eerste minister van Arbeid. Dat de katholieke Aalberse en Ruijs de Beerenbrouck benoemd werden tot prominente kabinetsposities was opmerkelijk, aangezien katholieken lang tweederangsburgers waren geweest in Nederland. Aalberse in het bijzonder zou zich hebben geïnspannen om sociale wetgeving door te voeren en de basis te leggen voor de Nederlandse verzorgingsstaat. Hoewel Aalberse een prominent katholiek politicus, sociale hervormer en de eerste minister van Arbeid was, is er weinig geschreven over zijn visie op de sociale kwestie. Aalberse's visie op de sociale kwestie zal in deze scriptie daarom ook centraal staan.

Status Quaestionis

Het onderzoek naar Piet Aalberse en de rol van sociaal katholicisme bij zijn sociale hervormingen heeft raakvlakken met verscheidene thema's, die door historici en academici zijn onderzocht. Dit betreft in ieder geval de sociale kwestie, sociaal katholicisme en katholieke (politieke) emancipatie. Aalberse probeerde als kind van de katholieke emancipatie, immers vanuit zijn katholicisme een antwoord te vinden op de sociale kwestie. De sociale kwestie verwijst hierbij naar het maatschappelijk vraagstuk waarbij het draait om de beste manier hoe men de minderbedeelden kan verheffen zodat deze ook kunnen participeren in de maatschappij.¹ Over de oorsprong van de sociale kwestie bestaat onenigheid. Toch is er overeenstemming dat deze intensiever en zichtbaarder werd tijdens de negentiende-eeuwse industrialisering in Europa.² De geschiedschrijving van de sociale kwestie is nauw verbonden met die van de sociale politiek. Deze geschiedschrijving begon als biografische beschrijvingen van individuele sociale hervormers.³ Na de Tweede Wereldoorlog focussten historici zich op internationaal vergelijkend onderzoek en hoe sociale politiek zich

¹ D. T. Rodgers, *Atlantic crossings: social politics in a progressive age* (Cambridge 1998) 7.

² M. van der Linden, 'The social question in Western Europe' in: J. Breman, K. Harris, C. Kwan Lee en M. van der Linden, *The Social Question in the Twenty-First Century* (Berkeley 2019) 23-39, aldaar 24-25; D. T. Rodgers, D. T. Rodgers, *Atlantic crossings: social politics in a progressive age* (Cambridge 1998) 10.

³ D. T. Rodgers, *Atlantic crossings: social politics in a progressive age* (Cambridge 1998) 18-22.

manifesteerde zowel in de politiek van elite organisaties (top-down) als in de politiek van bewegingen van onderop (bottom-up).⁴ Contemporaine geschiedschrijving focust zich daarentegen op de wijze waarop deze manifestaties (bijvoorbeeld sociale wetgeving) ervaren werden door de individuen, die de sociale politiek probeerden te helpen met bijvoorbeeld sociale wetgeving.⁵

Vanwege de brede definitie van de sociale kwestie is deze ook breed onderzocht, waarbij het socialisme en overheidsingrijpen het meest uitvoerig aandacht kregen. Socialisme en de sociale kwestie worden dan in één adem genoemd, omdat beide ontstaan als een gevolg van de sociale implicaties van de industrialisering. De historicus Dick Geary heeft door comparatief onderzoek tussen verschillende Europese socialistische bewegingen een overzicht geboden van de praktische maatregelen die socialisten voorstelden om het lot van de minder bedeelden te verbeteren.⁶ Hierbij concludeerde Geary dat het succes van socialisten om deze praktische maatregelen door te voeren en te organiseren, vormend was voor hoe sociale politiek werd bedreven binnen de specifieke nationale context.⁷ De historicus Stefan Berger onderzoekt echter specifiek het ontstaan van een socialistisch segment van de bevolking, dat gekenmerkt wordt door een eigen socialistische cultuur.⁸ Deze socialistische cultuur zorgde volgens Berger ervoor dat de socialisten zichzelf onderscheidden van andere groepen, zoals katholieken en liberalen.⁹ De historicus Daniel Rodgers focust zich op de ontwikkelingen van ideeën over de rol van de staat. Hierbij onderzoekt hij verschillende case study's in de Verenigde Staten en Europa, om een beeld te krijgen van de macro-ontwikkelingen omtrent het denken over de rol van de staat.¹⁰ Rodgers concludeert dat debatten over de rol van de staat niet gezien moeten worden als afzonderlijke nationale debatten die enkel in een nationaal vacuüm bestaan, maar eerder als onderdeel van een groter internationaal netwerk van debatten, waarin ideeën over de rol van de staat ontstonden en gedeeld werden.¹¹

De sociale kwestie in de Nederlandse context wordt op een vergelijkbare manier beschreven. Talrijke publicaties zijn geschreven over de socialistische partijen, zoals de SDAP en biografieën over socialistische politici, zoals Troelstra.¹² In het onderzoek van de

⁴ Ibidem, 22-23.

⁵ Ibidem.

⁶ D. Geary, *Labour and socialists movements in Europe before 1914* (Providence 1989) 4,9.

⁷ Ibidem.

⁸ S. Berger, *A Companion to Nineteenth-Century Europe* (Oxford 2006) 172-174.

⁹ Ibidem.

¹⁰ D. T. Rodgers, *Atlantic crossings: social politics in a progressive age* (Cambridge 1998) 30.

¹¹ Ibidem.

¹² P. de Rooy, *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995); P. Hagen, *Politicus uit hartstocht: Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010).

historicus Piet de Rooy typeert hij het Nederlandse socialisme als een minder goed georganiseerde ideologie in vergelijking met socialistische bewegingen in andere Europese landen.¹³ Het socialisme kampte in Nederland met tegenvallende electorale successen, omdat Nederland een industriële laatkomer was.¹⁴ De socioloog Abram de Swaan vergelijkt de ontwikkeling van verschillende soorten sociale wetgeving tussen verschillende Europese landen en beschrijft ook de Nederlandse context. De Swaan typeert het Nederlandse overheidsingrijpen ten opzichte van andere landen als laat, vanwege de late industrialisatie.¹⁵ De verzuilde Nederlandse politiek wordt gezien als de reden voor de gefragmentariseerde en christelijk corporatistische aard van Nederlandse sociale wetgeving van vóór de Tweede Wereldoorlog.¹⁶ In deze scriptie wordt enkele sociale wetgeving ingevoerd door Aalberse onderzocht, om Aalberses visie op de sociale kwestie te achterhalen.

Sociaal katholicisme

Voor dit onderzoek is ook de historiografie omtrent het sociaal katholicisme relevant. Sociaal katholicisme, ook de sociale leer van de katholieke kerk genoemd, wordt gedefinieerd als het katholieke antwoord op de sociale kwestie. De theoloog Marvin Krier Mich stelt dat academici het sociaal katholicisme vanuit twee ‘stromingen’ benaderd hebben. De eerste stroming focust op de rol van pauselijke encyclieken in het formuleren van een katholiek antwoord op de sociale kwestie.¹⁷ De tweede stroming richt zich op de rol van zowel de katholieke clerus als de leken; in het formuleren van een katholiek antwoord op de sociale kwestie.¹⁸ Deze scheiding moet echter niet gezien worden als een weerspiegeling van de werkelijkheid. De pauselijke encyclieken en de leken/clerus beïnvloedden elkaar in het formuleren van een antwoord op de sociale kwestie.

Daarbij verschillen academici in hun precieze definitie van sociaal katholicisme. Sociaal katholicisme wordt getypeerd als een diverse leer, die een middenweg probeert te vinden tussen staatsocialisme en *laisser-faire* kapitalisme. Hierdoor kunnen verschillende economische systemen/theorieën, zoals distribusisme, corporatisme en subsidiariteit, geschaard worden onder de paraplueterm van het sociaal katholicisme.¹⁹ Consensus bestaat echter wel over de invloed van de principes van de encycliek *Rerum Novarum* (1891) op het

¹³ P. de Rooy, *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995) 20-23.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ A. de Swaan, *in care of the state: health care, education and welfare in Europe and the USA in the modern era* (Cambridge 1988) 210.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ M. L., Krier Mich, *Catholic social teachings and movements* (Mystic 1998) 1.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ T. Salemink, *katholieke kritiek op het kapitalisme 1891-1911: honderd jaar debat over markt en verzorgingsstaat* (Amersfoort 1993) 13.

sociaal katholicisme. De theoloog en historicus Theo Salemink typeert de principes van *Rerum Novarum* als volgt: een kritische houding tegenover het kapitalisme, het recht van katholieken zich te organiseren in autonome katholieke organisaties, het bepleiten van beperkte overheidsinterventie in de economie, een verwerping van het socialisme en bescherming van het recht op privébezit. Voor Salemink spelen deze principes een centrale rol in de analyses van het sociaal katholicisme.²⁰

Daarnaast verschillen academici in hun duiding van de ontwikkeling en publicatie van *Rerum Novarum* binnen de grotere negentiende-eeuwse maatschappelijke, politieke en economische ontwikkelingen. De eerste economische interpretatie is beschreven door Salemink. Hij ziet de encycliek als een pauselijke codificering van een katholieke benadering van de sociale kwestie, die door verschillende negentiende-eeuwse leken en clerus geformuleerd werd.²¹ Een andere economische interpretatie van Salemink typeert *Rerum Novarum* als een late inmenging van de katholieke kerk binnen het negentiende-eeuwse debat van economische systemen tussen kapitalisme en socialisme.²² Naast de economische interpretatie van *Rerum Novarum* wordt deze ook binnen de ‘Leotiene’ strategie geplaatst door religie en filosofie professor Joe Holland.²³ Holland stelt dat met deze Leotiene strategie de katholieke kerk vanaf het pontificaat van paus Leo XIII (1810-1903), zichzelf begon te integreren binnen de liberale politieke en economische machtsorde, om de invloed van de kerk te beschermen tegen het opkomend socialisme. Waar voorheen de katholieke kerk een terugkeer eiste naar de machtsorde van het ancien régime, legde zij zich nu neer bij de liberale machtsorde. Door de Leotiene strategie gingen katholieken zichzelf organiseren in autonome organisaties voor katholieken en (veelal met tegenzin van de kerk) katholieke politieke partijen.

Katholieke emancipatie

Een ander parallel lopend historiografisch debat, dat raakt aan het debat over het sociaal katholicisme, is dat van de emancipatie van Nederlandse katholieken. De katholieke emancipatie verwijst naar het negentiende-eeuwse proces, waarbij Nederlandse katholieken zichzelf wisten te ontdoen van hun status als tweederangsburgers.²⁴ Historici hebben

²⁰ Ibidem, 37-38.

²¹ Ibidem, 16.

²² Ibidem, 35; J. Holland, *Modern Catholic Social Teaching: the popes confront the industrial age 1740-1958* (New York 2003).

²³ J. Holland, *Modern Catholic Social Teaching: the popes confront the industrial age 1740-1958* (New York 2003), 108.

²⁴ J. A. Bornewasser, J. H. Roes, H. J. Clemens, J. de Valk, J. W. M. Peijnenburg, A. J. M. Alkemade en J. M. H. J. Hemels, ‘Aspecten van katholieke emancipatie in de 19de eeuw’ *Spiegel Historiae maandblad voor geschiedenis en archeologie: aspecten van katholieke emancipatie in de 19de eeuw* 13:12 724-788, aldaar 726.

verschillende aspecten bestudeerd van deze katholieke emancipatie. Een kerkhistorisch perspectief, zoals dat van historicus Johannes Petrus de Valk, focust op het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 en het herstel van contact tussen Nederlandse katholieken en de Heilige stoel.²⁵ Politieke historici, zoals kerkhistoricus Johannes Antonius Bornewasser, richten zich op de politieke mobilisatie van de katholieke bevolking, de plicht van de kerk tegenover de minderbedeelden, het ontstaan van katholieke media en de rol die katholieken speelden in de gelijkstelling van het bijzonder onderwijs.²⁶ Andere historici, zoals Johannes Wilhelmus Maria Peijnenburg, bezien de katholieke emancipatie vanuit het herstel en de oprichting van kloosterordes en de bouw van talrijke kerken in neo-bouwtijlen, die terugverwijzen naar de middeleeuwse hoogtijd van het katholicisme.²⁷

Binnen de verschillende aspecten van katholieke emancipatie is het politieke aspect onderbelicht gebleven. Deze lacune is voornamelijk aanwezig als het gaat om de Algemeene Bond van RK-kiesverenigingen (ABRK) en diens opvolger, de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP). De Katholieke Volkspartij (KVP) die in de plaats kwam van de RKSP in 1945 is daarentegen uitgebreider onderzocht. Historicus Gerrit Voerman heeft deze lacune op verschillende manieren verklaard. De eerste verklaring is dat gedurende de Tweede Wereldoorlog een deel van het RKSP-archief verdwenen is. De tweede verklaring stelt dat er beperkt animo was vanuit katholieke politieke instituties om de geschiedenis van de katholieke politiek te beschrijven, in vergelijking tot protestantse en socialistische equivalenten. De derde verklaring is dat de interesse in katholieke politiek afnam vanaf de jaren zestig in verband met de verschuiving van zuilgebonden geschiedschrijving naar een meer professionele geschiedschrijving. Hierdoor is de literatuur veelal verouderd of wordt deze gekenmerkt door finalistische of moralistische doeleinden, zoals geïllustreerd wordt door de historicus Lodewijk Rogier en zijn lofzang over de katholieke staatsman Herman Schaepman (1844-1903). Zo oordeelde Rogier, ‘Schaepmans Proeve is een zuiver politiek geschrift van een man met een prachtig gezond verstand, zich uitend in slimme berekening. Het is, alsof hij nauwkeurig overwoog, hoe zwaar de ransel nop op de rug kon binden.

²⁵ G. D. Homan, ‘Catholic Emancipation in the Netherlands’, *Catholic Historical review* 52:2 (1966) 201-211, aldaar 210; J. P. Valk, de, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands Katholicisme 1815-1940* (Nijmegen 1998) 25.

²⁶ J. A. Bornewasser, J. H. Roes, H. J. Clemens, J. de Valk, J. W. M. Peijnenburg, A. J. M. Alkemade en J. M. H. J. Hemels, ‘Aspecten van katholieke emancipatie in de 19de eeuw’ *Spiegel Historiae maandblad voor geschiedenis en archeologie: aspecten van katholieke emancipatie in de 19de eeuw* 13:12 724-788, aldaar 726.

²⁷ *Ibidem*, 749, 759.

Vrijheid van onderwijs en rechtsgelijkheid bij benoemingen wekte wel nergens onder de katholieken protest (...)’²⁸

De meest uitgebreide geschiedschrijving van de voorgangers van de KVP is de eerste band van de kerkhistoricus Johannes Antonius Bornewassers *Katholieke Volkspartij 1945-1980: Herkomst en groei* (1995). Hoewel de voorgangers van de KVP niet het hoofdonderwerp zijn van deze geschiedschrijving wordt er wel aandacht aan besteed. Bornewassers publicatie focust zich op de meer institutionele en partijgerichte aspecten van katholieke politiek.²⁹ Hierdoor wordt er maar beperkte aandacht besteed aan de daadwerkelijke politieke handelingen van katholieke politici. Het werk *Lijden aan eenheid: katholieke arbeiders op zoek naar hun politieke 1897-1929* (1998) van Historicus Jos van Meeuwen geeft wel een beeld van de politieke praktijken van katholieke partijen. Hierbij focust hij op de periode vanaf de oprichting van de ABRK tot drie jaar na de oprichting van de RKSP.³⁰ Hierbij wordt de rol van arbeiders onderzocht, maar dan vanuit het perspectief van de integratie van arbeiders binnen de katholieke politiek.³¹ Hierdoor is er nauwelijks ruimte gewijd aan de ideologische fundering van sociale katholieke politiek.

Door deze onderzoekslacunes naar de ideologische fundering van sociale katholieke politiek en vroege katholieke politiek in het algemeen, is het begrijpelijk dat weinig publicaties verschenen zijn over de eerste minister van Arbeid Piet Aalberse. Over Aalberses opvattingen en de sociaal katholieke opvattingen van katholieke partijen is over het algemeen weinig gepubliceerd. Wel heeft de toenmalige geschiedenisstudent Wil van Leeuwen in 1988 een weergave gegeven van de ontwikkelingen en discussies binnen het denken van de ABRK en RKSP over de sociale kwestie.³² Toch moet in ogeschouw genomen worden dat dit artikel enkel aandacht besteedt aan deze discussie over de visie van de sociale kwestie en niet de ideologische voedingsbodem daarvan. Over Piet Aalberse zelf bestaat één biografisch werk daterend uit 1966 geschreven door de historicus Jacobus Petrus Gribling. Deze biografie is genealogisch en beschrijft gedetailleerd Aalberses levensloop. De keerzijde is wel dat deze biografie vanuit katholiek oogpunt is geschreven. Aalberse wordt neergezet als een held en

²⁸ G. Voerman, ‘De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen’, *BMGN* 120:2 (2005) 226-269, aldaar 230, 257-58, 268; L. J. Rogier en N. de Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Den Haag 1953) 356.

²⁹ J. A. Bornewasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980/ bd. 1. Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen 1995) IX-XII.

³⁰ J. van Meeuwen, *Lijden aan eenheid: katholieke arbeiders op zoek naar hun politieke recht* (Hilversum 1998) 14-16.

³¹ *Ibidem*, 7-12, 22.

³² W. van Leeuwen, ‘Eenheid in onenigheid, eenheid in gehoorzaamheid: Sociale en economische opvattingen onder katholieken in Nederland tijdens het interbellum’, *Leidschrift: katholieken in conflict* 5:1 (1988) 33-57, aldaar 53-55.

voorbeeldpoliticus voor volgende generaties, zoals geïllustreerd wordt met een passages als: ‘Aalberse liet aan allen zien die de staatkunde beoefenen, de les na, dat onbaatzuchtigheid, oprechtheid en toewijding, blijmoedigheid en opgewektheid, gefundeerd in het Godsvertrouwen, het werk moeten vergezellen.’³³

Vanwege de weinige publicaties over Aalberse en de ‘Leidsche school’ is het de moeite waard om ook biografieën van Aalberses collega’s en andere leden van de ‘Leidsche school’ te gebruiken. In deze scriptie worden drie biografieën gebruikt.³⁴ De eerste biografie, geschreven door socioloog, rechtsgeleerde en specialist internationale betrekkingen Frans Verhagen, gaat over Charles Ruijs de Beerenbrouck. Hij was de eerste katholieke minister-president en een collega en studiegenoot van Aalberse. Deze biografie is relevant omdat er aandacht wordt besteed aan de sociale kwestie. De tweede biografie, geschreven door historicus Theo Kroon, over Willem Hubert Nolens (1860-1931) de fractievoorzitter van de RKSP en een voorvechter van de rechten van de arbeiders. De derde biografie, geschreven door kerkhistoricus Erik Sengers, van Joannes Aengenent (1873-1935), de bisschop van Haarlem, een collega van Aalberse en een belangrijke vormgever van het Nederlands sociaal katholicisme. Deze laatste biografie in het bijzonder kan veel bijdragen aan deze scriptie, omdat een aanzienlijk gedeelte hiervan wordt gewijd aan Aengenents bijdrage aan het sociaal katholicisme. Ten slotte is er nog de biografie van de geestelijke en de belangrijke katholieke staatsman Herman Schaepman van de historici Ton Crijnen en Ina Herbers. Deze biografie zal inhoudelijk niet worden meegenomen omdat deze pas in september van 2022 zal verschijnen, maar de historiografische implicaties van deze biografie zullen wel meegenomen worden.³⁵ Ruijs de Beerenbrouck, Nolens en Aengenent zijn belangrijk geweest voor het sociaal katholicisme en de biografieën over hen zijn onmisbaar voor dit onderzoek naar de verhouding van Aalberse ten opzichte van de sociale kwestie.

Vraagstelling, methode, bronnen en structuur

Deze scriptie gaat uit van de volgende vraagstelling: In hoeverre had de katholieke politicus Piet Aalberse een eigen visie op de sociale kwestie in de periode 1891-1918? Het beginjaar 1891 is gekozen omdat dit het jaar is waarin Aalberse begon met zijn studie rechten aan de Universiteit Leiden én dit het publicatiejaar is van de pauselijke encycliek *Rerum Novarum*.

³³ J.P. Gribling, *Professor Aalberse* (Utrecht 1966) 499.

³⁴ F. Verhagen, *Toen de katholieken Nederland veroverden: Charles Ruijs de Beerenbrouck 1873-1936* (Amsterdam 2015); E. Sengers, *Roomsche socioloog – sociale bisschop: Joannes Aengenent als ideoloog en bestuurder van de katholieke sociale beweging 1873-1935* (Hilversum 2016); T. Kroon, *Nolens: een portret van een groot staatsman* (Zutphen 1983).

³⁵ T. Crijnen en I. Herbers, *Een groot emancipator: Mgr. dr. Herman Schaepman, politicus en dichter (1844-1903)* (Nijmegen 2022).

Het eindjaar 1918 is gekozen vanwege Aalberses benoeming tot minister van Arbeid en de mislukte revolutiepoging in dat jaar.

Deze vraagstelling zal beantwoord worden op basis van primaire bronnen en aanvullende literatuur. De gebruikte bronnen bestaan uit verschillende gedigitaliseerde collecties van Aalberse, waarin onder meer redevoeringen, dagboeknotities, correspondenties en verscheidene artikelen van zijn hand bewaard zijn gebleven. Deze bronnen zijn specifiek gekozen omdat deze historische gebeurtenissen en historische actoren vanuit het perspectief van Aalberse beschrijven en inzicht bieden in Aalberses visie op de sociale kwestie. Om Aalberses notities, artikelen en correspondenties correct te plaatsen is ervoor gekozen deze te contextualiseren binnen de specifieke historische context. In elk inhoudelijk hoofdstuk wordt er gebruik gemaakt van verschillende soorten bronnen, om te voorkomen dat een eenmalige opmerking van Aalberse als representatief wordt gezien voor diens mening over de sociale kwestie.

Daarnaast is het belangrijk om stil te staan bij het analytisch concept ‘verzuiling’. Het begrip verzuiling verwijst naar de negentiende-eeuwse trend in Nederland waarbij gescheiden levensbeschouwelijke en ideologische groepen zich gingen organiseren.³⁶ De Nederlandse maatschappij wordt dan getypeerd als bestaande uit vier grote ‘zuilen’ (katholiek, protestants, socialistisch en liberaal).³⁷ ‘Verzuiling’ is echter door historici geproblematiseerd, waarvan de historicus Peter van Dam de meest uitgebreide kritiek had op verzuiling. Allereerst suggereert verzuiling volgens Van Dam dat het een uniek Nederlands fenomeen was.³⁸ Ten tweede stelt hij dat verzuiling eerder een karikatuur dan een werkelijke afspiegeling van de Nederlandse maatschappij schetst.³⁹ Ten derde wijst hij erop dat verzuiling en haar invloed op de maatschappelijke rol van religie, het politieke bestel en de ontwikkeling van Nederlandse *civil society* niet gekenmerkt werd door revolutionaire kantelmomenten, maar door geleidelijke verandering.⁴⁰ In deze scriptie is daarom verzuiling als analytisch concept achterwege gelaten. In plaats daarvan wordt de term ‘zwere gemeenschappen’ gebruikt, die door Van Dam wordt omschreven als ‘(...) veel sociale verplichtingen en een grote nadruk op de relaties binnen de eigen groep, door een omvangrijk netwerk van gelijkgezinde organisaties en door een brede

³⁶ P. van Dam, ‘Achter de zuilen voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de religiegeschiedenis’ in: P. van Dam, J. Kennedy en F. Wielenga *Achter de Zuilen: Op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (Amsterdam 2014) 1-14, aldaar 2-3.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, 9.

claim op de identiteit van hun leden.’⁴¹ Door uit te gaan van dit begrip, ontstaat een genuanceerder beeld van de katholieke gemeenschap, doordat de ‘zware gemeenschap’ meer ruimte laat voor de diversiteit binnen de katholieke gemeenschap. In deze scriptie gaat het in het bijzonder om de diversiteit van het denken over de sociale kwestie en de specifieke positie van Aalberse daarbinnen.

Deze scriptie is verdeeld in drie hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk onderzoekt Aalberses mening over de sociale kwestie binnen de katholieke gemeenschap. Dit hoofdstuk wordt onderzocht aan de hand van de deelvraag: In hoeverre had Aalberse een eigen visie op de sociale kwestie in verhouding tot andere prominente leden van zijn katholieke gemeenschap? Het tweede hoofdstuk onderzoekt Aalberses zienswijze over de sociale kwestie in relatie tot de wetsontwerpen die hij voorstelde tijdens zijn tijd als Tweede Kamerlid en minister van Arbeid. Dit hoofdstuk wordt onderzocht aan de hand van de deelvraag: Welke visie had Aalberse op sociale wetgeving en hoe werd deze verdedigd tegenover andere sociale hervormers? Het derde hoofdstuk gaat over Aalberses visie op de sociale kwestie in de relatie tussen Aalberses katholieke gemeenschap en de socialistische gemeenschap. Dit laatste hoofdstuk wordt onderzocht aan de hand van de deelvraag: Hoe positioneerde Aalberse zichzelf tegenover het socialisme en waarom koos hij voor deze positionering?

⁴¹ Ibidem, 3.

Hoofdstuk 1:

Discussies omtrent sociaal denken binnen de katholieke gemeenschap

De periode rondom de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw was voor Aalberses katholieke gemeenschap een periode van verandering. De katholieken, die voorheen tweederangsburgers waren, begonnen zich politiek steeds assertiever op te stellen. Deze ontwikkeling binnen de politieke emancipatie van de Nederlandse katholieken werd veelal toegeschreven aan de ultramontaan staatsman en priester Herman Schaepman. Schaepman wist namelijk de tussen ‘Schaepmannianen’ en ‘Bahlmannianen’ verdeelde katholieke fractie binnen de Tweede Kamer te verenigen. Ondanks deze inspanning zou na zijn dood in 1903 de katholieke fractie wederom verdeeld raken over het denken over sociale kwesties tussen enerzijds de Leidse school en anderzijds de Limburgse school. In dit hoofdstuk zal daarom ook de discussie omtrent sociaal denken binnen de katholieke politieke elite onderzocht worden.

De jonge Aalberse groeide op in de tweedeling binnen de katholieke gemeenschap tussen de Schaepmannianen en Bahlmannianen. Hierbij waren de Schaepmannianen een kleinere groep van democratisch gezinde en sociaal hervormingsgezinde katholieke Kamerleden en de Bahlmannianen een grotere groep van de laissez-faire en conservatieve katholieke Kamerleden. Aalberse stond binnen deze verdeling aan de kant van Schaepman. Aalberse bewonderde ‘de dokter’. Hij las de boeken van Schaepman en was aangenaam verrast toen zijn middelbare school vriend Alphons Schmedding hem een portret van de katholieke staatsman cadeau gaf.⁴² In 1893 beschreef Aalberse in zijn dagboek Schaepman als iemand die de pauselijke encycliciek *Rerum Novarum* en vooral de sociale aspecten daarvan, nauwkeurig toepaste binnen de politiek, iets wat Aalberse goedkeurde.⁴³ Tegelijkertijd was Aalberse kritisch op de Bahlmannianen omdat zij volgens hem verdeeldheid zaaiden binnen de katholieke gemeenschap. Deze kritische blik op de Bahlmannianen werd versterkt toen hij verschillende artikelen wilde publiceren in *De Katholieke Gids*. Deze artikelen waren volgens Aalberse zelf democratisch en pro-Schaepman in toon en stijl. De redactie van *De Katholieke Gids* bestond echter uit Bahlmannianen.⁴⁴ Aalberse was dan ook ontzet toen zijn artikelen niet werden gepubliceerd, terwijl artikelen die anti-Schaepman waren wél werden gepubliceerd in dit tijdschrift.

⁴² KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000002), inv.nr 2, ‘Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel II.’ (1892, 22 augustus – 1893, 16 december).

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

Aalberses ideeën kregen weliswaar geen voet aan de grond in het tijdschrift van de Bahlmannianen, toch zouden zijn pro-Schaepman activiteiten en opvattingen niet onopgemerkt blijven. Schaepman zou zich in zijn latere jaren met Aalberse inzetten voor de sociale politiek van de katholieke fractie. Hierbij zou Schaepman zijn zegen geven aan Aalberses *Katholieke Sociale Weekblad* (KSW), een tijdschrift waarin Aalberse de sociale principes uit de pauselijke encycliciek *Rerum Novarum* propageerde.⁴⁵ Daarbij wilde Schaepman Aalberse in de Tweede Kamer hebben vanwege zijn achtergrond in rechten. Aalberse kreeg in 1902 het kiesdistrict Grave aangeboden van Schaepman, dat hij weigerde. Uit de beperkte overgebleven correspondentie tussen Aalberse en Schaepman en de toon van het KSW is op te maken dat zowel Aalberses als Schaepmans opvattingen over sociale vraagstukken gevormd werden door een vrij letterlijke interpretatie van *Rerum Novarum* en een ultramontaan klerikale oplossing voor deze sociale kwesties. Deze samenwerking was dusdanig intensief dat toen Schaepman in 1903 stierf, Aalberse in zijn dagboek schreef dat verschillende kranten en andere belangrijke katholieken hem zagen als Schaepmans opvolger, waarbij Aalberse een fragment uit *Het Centrum*, een katholieke krant opgericht door Schaepman, citeerde: ‘(...) dat dr. Schaepman nog kort voor zijn dood gezegd had: “O. Aalberse! Van hem houdt men, ook al is men ’t niet met hem eens, maar dit laatste is mij niet dikwijls gebeurd!”’⁴⁶ Aalberse kreeg hierdoor Schaepmans kiesdistrict in Almelo aangewezen. Dit was een symbolische overgave en liet zien dat Aalberse inderdaad gezien werd als de opvolger van Schaepman.

Eenmaal verkozen tot de Tweede Kamer in 1903 zou Aalberse zich mengen in het debat over de sociale koers van de katholieke fractie. Hierbij was de katholieke fractie verdeeld tussen twee scholen over sociaal katholiek denken, namelijk de Leidse school en de Limburgse school. De Leidse school werd vertegenwoordigd door Aalberse en zijn vriend en hoogleraar op het grootseminarie te Warmond Johannes Aengenent, die in 1928 tot bisschop van Haarlem werd benoemd en een belangrijke bijdrager van het sociaalatholicisme in Nederland was. De Limburgse school werd daarentegen voorgestaan door Charles Ruijs de Beerenbrouck, een studievriend van Aalberse en bovendien de latere minister-president; Willem Hubert Nolens, een sociaal georiënteerde priester en partijleider van de katholieke fractie tussen 1904-1931; Henri Poels (1868-1948), een priester en theoloog; en Alphons

⁴⁵ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000535), inv.nr 535, ‘Brieven en telegram van H. J. A. M. Schaepman.’ (1901).

⁴⁶ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000003), inv.nr 3, ‘Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel IV.’ (1895, 20 april – 1903, 8 maart).

Ariëns (1860-1928), een priester en oprichter van verscheidende arbeidersbewegingen en een belangrijke pleitbezorger van het sociaal katholicisme in Nederland. Deze Limburgse school zag de opkomende vakbonden als organisaties die de zedelijkheid, het culturele leven, het religieuze leven en de opleiding van de arbeiders moesten waarborgen. De Leidse school zag de vakbond eerder als een economische organisatie, die erkend moest worden door de overheid en bij geschillen harmonie zocht tussen werkgever en werknemer. Het voornaamste twistpunt dat deze scholen verdeelde, was daarom ook de aard van de vakbonden. Hierbij pleitte de Leidse school voor het oprichten van exclusief katholieke vakbonden voor katholieke arbeiders, terwijl de Limburgse school het idee verdedigde van een federatieve en interconfessionele vakbond.

De organisatie waar deze verdeling het meest zichtbaar was, was de Katholieke Sociale Actie (KSA). Dit was een in 1904 door Aalberse opgericht adviesorgaan, dat het Nederlandse episcopaat adviseerde over sociale vraagstukken. De KSA, samen met het KSW, zou voor diens oprichter (Aalberse) en diens geestelijk adviseur (Aengenent) een belangrijk middel vormen, waarmee zij hun Leidse school konden propageren tegenover het episcopaat en de katholieke gemeenschap als geheel. Toch zouden Aalberse en Aengenent moeite hebben om het episcopaat te overtuigen van de ideeën van de Leidse school, met als gevolg dat het toepassen van de ideeën van de Leidse school veelal werd tegengehouden door de bisschoppen. De voornaamste reden hiervoor was de tegenwerking van de bisschop van Haarlem, Augustinus Josephus Callier (1849-1928). Aalberse zou de communicatie tussen hem en het episcopaat en bisschop Callier typeren als een van conservatieve weerstand tegen Aalberses en Aengenents ideeën. Dit kan het beste geïllustreerd worden door een observatie die Aalberse maakte in zijn dagboek over het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853: 'Men krijgt daardoor wel respect voor onze katholieke voorgangers, die toch ook hard gewerkt hebben, zij 't dan minder op sociaal gebied. Hadden ze dat meer gedaan, waren ze minder conservatief geweest dan zouden wij thans in nog heel wat beter positie zijn.'⁴⁷ Hiermee toont Aalberse enige frustratie dat er tijdens het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie te weinig aandacht was voor sociale vraagstukken en als een gevolg daarvan had Aalberse te maken met weerstand van een conservatief episcopaat, dat zijn oplossingen voor sociale kwesties afkeurde.

⁴⁷ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000004), inv.nr 4, 'Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel V.' (1904, 28 augustus – 1915, 18 oktober).

Uit veel dagboeknotities van Aalberse en correspondentie tussen hem en Aengenent blijkt dat de relatie tussen de KSA en bisschop Callier moeilijk verliep.⁴⁸ Bisschop Callier was voor Aalberse en Aengenent een tweesnijdend zwaard. Enerzijds onderhielden Aalberse, maar vooral Aengenent intensief contact met de bisschop, die vanwege zijn grote invloed op de katholieke vakbonden van belang was om te overtuigen. Anderzijds was bisschop Callier beïnvloed door de Limburgse school, tamelijk conservatief en moeilijk te overtuigen. De relatie tussen de door de Limburgse school beïnvloede bisschop en door de Leidse school beïnvloede KSA was gespannen. Aalberse en Aengenent kwamen geregeld in conflict met bisschop Callier, omdat zij eerst toestemming moesten vragen voor al hun activiteiten en tot op zekere hoogte financieel afhankelijk waren van Callier. Daarbij wilde Callier graag invloed uitoefenen op de katholieke pers en andere katholieke organisaties. Dit blijkt bijvoorbeeld wanneer hij Aalberse en Aengenent vraagt welke zekerheden hij kan verwachten dat de krant *Het Centrum*, waarvan Aalberse hoofdredacteur was, geen arbeiderskrant zou worden.⁴⁹ Aalberse zou daarom in zijn dagboeknotities schrijven over de frustraties die hij ervoer als het gevolg van het handelen van bisschop Callier.

Ondanks dat Aalberse en Aengenent door bisschop Callier beperkt werden in hun werkzaamheden bij het KSW en de KSA, wisten zij wel enige successen te boeken met behulp van de bisschop op het vlak van sociaal denken. Eén van de successen die Aalberse en Aengenent boekte, was het redden van de KSA van een faillissement in 1914 door bij bisschop Callier een lening te verkrijgen.⁵⁰ Dat bisschop Callier als geldschieter fungeerde voor de KSA is wel een belangrijk element om op te merken, aangezien dit aantoont dat ondanks de tegenwerking van bisschop Callier, de KSA toch werd gezien als een organisatie die zodanige waarde toevoegde aan de katholieke gemeenschap dat deze gered moest worden.⁵¹

Het belang dat bisschop Callier hechtte aan en de invloed die hij uitoefende op de KSA, was indirect voor de Leidse school. De Limburgse school verloor namelijk één van haar voorstanders in de KSA door de directe invloed van de bisschop. Deze voorstander was de al genoemde Charles Ruijs de Beerenbrouck, wiens mening Aalberse samenvatte als: ‘Ruijs

⁴⁸ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000268), inv.nr 268, ‘Brieven en briefkaarten van J. D. J. Aengenent. Incidenteel met afschriften van uitgegane brieven en bijlagen.’ (1913-1927).

⁴⁹ KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC00200005), inv.nr 5, ‘Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel VI.’ (1915, 5 november – 1918, 12 november).

⁵⁰ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000004), inv.nr 4, ‘Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel V.’ (1904, 28 augustus – 1915, 18 oktober).

⁵¹ E. Sengers, *Roomsch socioloog – sociale bisschop: Joannes Aengenent als ideoloog en bestuurder van de katholieke sociale beweging 1873-1935* (Hilversum 2016) 78.

was, is en blijft tegen de streng katholieke, anti-interconfessioneele richting welke ik steeds heb voorgestaan.’⁵² In dit geval heeft Callier specifiek voor de kant van Aalberse gekozen, vanwege het feit dat deze een meer letterlijke interpretatie van *Rerum Novarum* hanteerde dan Ruijs, die deze encycliek eerder zag als een inspiratiebron: eentje die niet à la lettre opgevolgd moest worden. Het ideaal van de Leidse school dat de vakbonden (streng) katholiek van aard moesten zijn, werd eveneens ondersteund in een brievenwisseling die Aalberse en Aengenent hadden met Alphons Ariëns. Ariëns was een priester die zich inzette voor de arbeiders en was een voorstander van de Limburgse school. Hij stelde voor om de vakbonden te organiseren op basis van een federaal stelsel; Aalberse en Aengenent vonden dit bespreekbaar, maar stelden dat de autonomie van de katholieke vakbonden ten koste van alles behouden moest worden in een federaal stelsel.⁵³

Aalberse en Aengenent wisten hierdoor bisschop Callier en het episcopaat als bondgenoot binnen het debat over het sociaal denken te behouden. Hoewel bisschop Callier beïnvloed werd door de Limburgse school is het duidelijk dat de relatie tussen Callier, Aalberse en Aengenent complexer lag als het gaat om het denken over sociale vraagstukken. Immers lijkt de ondersteuning van Callier in 1914 aan de KSA erop te wijzen dat hij waarde hechtte aan de adviezen die de KSA leverde. Tegelijkertijd beperkte Callier de initiatieven en mogelijkheden van de KSA door zijn vele weigeringen van initiatieven en bemoeienissen. De waarschijnlijke reden waarom Callier Aalberse en Aengenent veelal steunde, was omdat zij in het geval van de vakbonden een klerikale katholieke oplossing boden. Callier oefende immers graag invloed uit op katholieke organisaties zoals de KSA en voorzag dat de clerus direct bij deze organisaties betrokken werd. De grootste voorstanders van de Limburgse school, De Beerenbrouck en Ariëns, stelden beiden vormen van vakbonden voor die de invloed van de clerus binnen deze vakbonden zou kunnen beperken.⁵⁴ Aalberses en Aengenents voorstel van een katholieke vakbond zou veel beter afgesteld zijn op de klerikale en katholieke aard, waarnaar Callier verlangde in een vakbond. Aengenents klerikalisme wordt omdat hij zelf onderdeel van de clerus was. Aalberses klerikalisme wordt verklaard door het feit dat hij een voortzetter was van Schaepmans ultramontane en letterlijke toepassing van de encycliek

⁵² KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000004), inv.nr 4, ‘Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel V.’ (1904, 28 augustus – 1915, 18 oktober).

⁵³ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000268), inv.nr 268, ‘Brieven en briefkaarten van J. D. J. Aengenent. Incidenteel met afschriften van uitgegane brieven en bijlagen.’ (1913-1927).

⁵⁴ F. Verhagen, *Toen de katholieken Nederland veroverden: Charles Ruijs de Beerenbrouck 1873-1936* (Amsterdam 2015) 54.

Rerum Novarum, waarvan één van de principes was dat de katholieke arbeiders zichzelf mochten organiseren in door de clerus geleide katholieke organisaties, zoals vakbonden.

Ondanks de precieze afwegingen die bisschop Callier had gemaakt, is het eindresultaat duidelijk. De KSA en het KSW bleven twee belangrijke organen waarmee Aalberse en Aengement het gedachtegoed van de Leidse school verspreidden, ondanks enige beperking van bisschop Callier en tegenspraak van belangrijke aanhangers van de Limburgse school, zoals Ariëns en De Beerenbrouck. De Leidse school en diens suggestie voor een klerikale katholieke vakbond kan dan ook in het geval van Aalberse gezien worden als een ontwikkeling en voortzetting van Schaepmans ultramontane en letterlijke toepassing van *Rerum Novarum* ten aanzien van sociale kwesties. Deze ontwikkelingen en het voorstaan daarvan, zorgden ervoor dat Aalberse en Aengement gezien werden als de primaire vormgevers van en de experts omtrent sociale kwesties binnen de katholieke gemeenschap. Dat deze ideeën ook vormgevend werden voor de grotere katholieke gemeenschap, is terug te zien in het feit dat Aalberse in 1918 benoemd werd tot de eerste minister van Arbeid en Aengement Callier opvolgde als bisschop van Haarlem in 1928. Hierbij wijst de benoeming van de twee voornaamste leden van de Leidse school op belangrijke posities, dat deze school aanzienlijke invloed wist uit te oefenen op de katholieke gemeenschap.

Bovenstaande inzichten raken het historiografisch debat op verschillende vlakken. Ten eerste is Aalberses letterlijke toepassing van *Rerum Novarum* en zienswijze van de Leidse school ten aanzien van de vakbonden, toonaangevend voor de principes van het sociaal katholicisme zoals voorgesteld door de theoloog en historicus Theo Salemink.⁵⁵ Ten tweede is het opvallend dat de discussie tussen politici van de Leidse school en Limburgse school en de belangrijke rol van bisschoppen zoals Callier, nog niet eerder door historici zijn uitgewerkt. Deze lacune wordt echter verklaard door de algemene lacune van de vroege katholieke politiek (de periode na Schaepmans dood en vóór de oprichting van de KVP), zoals benoemd door historicus Gerrit Voerman.⁵⁶

Tot slot moet Aalberses benoeming tot de eerste minister van Arbeid in 1918 en Aengements benoeming tot bisschop van Haarlem in 1928 gezien worden als het dominant worden van het gedachtegoed van de Leidse school. De Leidse school kan hierbij opgevat worden als een ontwikkeling van Schaepmans visie op de sociale kwestie, die gevormd werd

⁵⁵ T. Salemink, *katholieke kritiek op het kapitalisme 1891-1991: honderd jaar debat over markt en verzorgingsstaat* (Amersfoort 1993) 37-38.

⁵⁶ G. Voerman, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen', *BMGN* 120:2 (2005) 226-269, aldaar 230, 257-58, 268.

door ultramontanisme en een à la lettre interpretatie van *Rerum Novarum*. Schaepmans visie werd voortgezet door Aalberse, die als diens opvolger werd beschouwd die deze sociale visie verder verspreidde via het KSW en de KSA en deze visie toepaste op het oprichten van klerikale katholieke vakbonden. Terugkijkend op de historiografie is het duidelijk dat hier één van de principes van het sociaal katholicisme, namelijk het recht van de katholieken om specifiek katholieke organisaties op te richten terugkomt en de kern van de discussie vormt omtrent de vakbonden. Daarbij is het opmerkelijk dat de literatuur de discussies tussen Aengenent, Aalberse en bisschop Callier zo heeft onderbelicht.

Hoofstuk 2:

Aalberse visie op ‘christelijke’ corporatistische sociale wetgeving

Nadat Aalberse in 1903 tot de Tweede Kamer werd verkozen, zou hij zich voornamelijk bezighouden met sociale vraagstukken en wetgeving. Aalberse zette zich zijn hele politieke carrière in voor de totstandkoming van verscheidende sociale wetten. Aalberse zou echter in zijn pogingen om sociale wetgeving door te voeren in conflict komen met andere sociale hervormers. Een van deze hervormers was de antirevolutionaire politicus Sybrandus Aritius Talma (1864-1916), die in 1913 het initiatief nam voor verschillende verzekeringswetten. Toch zou Aalberse al in 1918 voorstellen om Talma's verzekeringswetten te vervangen door zijn eigen verzekeringswetten, die in 1919 zouden worden aangenomen. Dit is opvallend omdat beide hervormers streefden naar een christelijk corporatistisch systeem van sociale wetgeving. In dit hoofdstuk staat daarom de spanning tussen deze twee hervormers centraal, waarbij specifiek gekeken zal worden naar Aalberse's voorgestelde amendementen op Talma's verzekeringswet van 1913 en Aalberse's redenering achter zijn verzekeringswetvoorstel in 1918.

De verzekeringswetten van 1913, voorgesteld door Talma, waren voor Nederland toentertijd de meest verregaande vorm van sociale wetgeving. Deze verzekeringswetten bestonden uit de Ziektewet, Invaliditeits- en Ouderdomswet en waren bedoeld om arbeiders te voorzien in het levensonderhoud in het geval van ziekte en invaliditeit en bij ouderdom te voorzien van een pensioen. Deze wetten zouden echter niet gehandhaafd worden, totdat minister Aalberse in 1919 zijn gelijksoortige verzekeringswetten zou invoeren. De reden voor de late inwerkingtreding van deze verzekeringswetten, was het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, die prioriteit kreeg van het liberale Kabinet-Cort van der Linden. Nederlandse wetgeving was laat in vergelijking met de totstandkoming van gelijksoortige wetgeving in Bismarck's Duitsland (1878) en het Verenigd-Koninkrijk (1908 en 1911).⁵⁷

Daarnaast kreeg de wetgeving van Talma binnen het parlement kritiek. Aalberse steunde Talma's verzekeringswet, maar pleitte tegelijkertijd voor enige amendementen op deze wet. Deze amendementen stuitte echter op weerstand binnen het parlement, waardoor Aalberse enkel met de steun van zijn eigen katholieke fractie en de sociaaldemocraten van Troelstra een nauwe meerderheid kon bemachtigen.⁵⁸ Dat hij afhankelijk was van de

⁵⁷ A. de Swaan, *in care of the state: health care, education and welfare in Europe and the USA in the modern era* (Cambridge 1988) 210.

⁵⁸ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000004), inv.nr 4, 'Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel V.' (1904, 28 augustus – 1915, 18 oktober).

sociaaldemocraten voor een meerderheid, was voor Aalberse een ongemakkelijke constatering van de politieke situatie, vanwege de gespannen relatie tussen katholieken en socialisten. Daarbij was Aalberse teleurgesteld in zijn collega's van de christelijke partijen, vanwege het feit dat zij niet voor deze amendementen stemden die de christelijke arbeiders zouden helpen.

Deze amendementen hadden voornamelijk betrekking op de verschillende bedenkingen die Aalberse had bij Talma's verzekeringswetten. Uit Aalberses dagboeken, notities bij het wetsvoorstel en correspondentie tussen hem en Talma is op te maken dat Aalberse het wel eens was met het doel van de wet, maar dat hij bedenkingen had bij de middelen die voorzien waren om de wet toe te passen. Het voornaamste probleem van Aalberse bij deze verzekeringen was dat deze verplicht waren voor arbeiders. Vanuit Aalberses perspectief zorgde het verplichten van deze verzekering ervoor dat er een overbodige last gelegd zou worden op de arbeider, die de premies van deze verzekeringen niet konden betalen. Talma had deze bezwaren echter voorzien en had hierbij toegezegd dat de staat een gedeelte van de premie op zich zou nemen. Aalberse gaf hierop commentaar door te stellen dat dit een situatie zou creëren waarin onrendabele bedrijven hun arbeiders lage lonen konden blijven betalen, terwijl de staat de rest van de verplichte verzekeringspremies zou betalen.⁵⁹ Aalberses correspondentie met Talma over deze wetgeving bevat tabellen en rekensommen, waarmee Aalberse de toenmalige minister van Landbouw, Nijverheid en Handel ervan probeerde te overtuigen de verplichting van de premie, en daarmee de rol van de staat, te herzien.⁶⁰ Aalberse stelde voor om de premies te laten betalen door een eigen bijdrage van de arbeider, een kleine bijdrage van de overheid en een bijdrage die door de werkgever werd betaald.

Het tweede kritiekpunt van Aalberse op de wet van Talma was het onderscheid dat door deze wet werd gemaakt tussen arbeider en niet-arbeider. Aalberse was van mening dat de definitie van arbeiders, iemand die werkzaam was in de industrie, ervoor zorgde dat niet-arbeiders, zoals landbouwarbeiders, vissers en gepensioneerden, die niet tot deze nauwe categorie van industriearbeider behoorden, buiten het sociale vangnet vielen. Aalberse oordeelde hier glashelder over in zijn dagboek: 'Bovendien, door Talma's regeling werd de gehele onderlinge landbouwongevallenverzekering ten doode opgeschreven.'⁶¹ Aalberse was

⁵⁹ KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC002001078), inv.nr. 1078, 'Stukken betreffende de behandeling van wetsontwerpen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Wetsontwerp Ziekteverzekering.' (1912).

⁶⁰ KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC002000570), inv.nr. 570, 'Correspondentie met A.S. Talma' (1912).

⁶¹ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000004), inv.nr 4, 'Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel V.' (1904, 28 augustus – 1915, 18 oktober).

voor het gelijkstellen van deze verschillende ‘categorieën’ van arbeiders, waardoor hij tegen het verplichten van deze verzekeringspremies was.

Aalberses twee kritiekpunten vallen te verklaren vanuit zijn sociaal katholieke perspectief. Het eerste punt heeft betrekking op de visie van het sociaal katholicisme op de staat. Gedacht vanuit de principes van het sociaal katholicisme, opgetekend door onder andere de historicus en theoloog Salemink, is dat de overheid weliswaar mag ingrijpen, maar dat deze overheidsinterventie niet ten koste mag gaan van de invloed van de katholieke kerk.⁶² De overheid mag alleen ingrijpen wanneer het niet anders kan. Het sociaal katholicisme streefde hierdoor naar het ideaal dat de overheid een goede samenwerking tussen werknemer en werkgever moest faciliteren, om enerzijds de uitbuiting van de arbeiders onder laissez-faire kapitalisme en anderzijds de indringende overheidsinterventies van het socialisme tegen te gaan. Deze beide uitersten zouden immers de invloed van de kerk kunnen beperken. Aalberses voorstel om de premie te laten betalen door een combinatie van werknemer, werkgever en overheid moet gezien worden als een poging om de katholieke visie op de rol van de staat gestalte te geven.

Daarbij focust Aalberse ook op de gelijkstelling van de arbeiders en de niet-arbeiders. Deze gelijkstelling valt te verklaren vanuit het feit dat confessionele gemeenschappen (katholiek en protestant) opgebouwd zijn uit leden van verschillende sociale milieus en beroepen, waarbij gestreefd werd naar harmonie tussen deze verschillende groepen binnen de katholieke gemeenschap.⁶³ De socioloog De Swaan benoemt de heterogeniteit van de confessionele gemeenschappen als een reden voor zijn typering van de vroege Nederlandse sociale wetgeving als christelijk en corporatistisch van aard.⁶⁴ Hoewel De Swaans typering van vroege Nederlandse sociale wetgeving als ‘christelijk’ en corporatistisch van aard weliswaar klopt, is het belangrijk het ‘christelijke’ element van deze typering te nuanceren, door onderscheid te maken tussen de katholieke en protestantse manieren van denken over sociale kwesties. In het geval van de verzekeringswet van 1913 is te zien dat zowel de gereformeerde Talma als de katholieke Aalberse naar een gelijksoortige corporatistische vorm van sociale wetgeving toewerkten, maar dat zij op belangrijke aspecten (rol van de staat en definiëring van arbeider) van elkaar verschilden.

⁶² T. Salemink, *katholieke kritiek op het kapitalisme 1891-1991: honderd jaar debat over markt en verzorgingsstaat* (Amersfoort 1993) 37-38.

⁶³ A. de Swaan, *in care of the state: health care, education and welfare in Europe and the USA in the modern era* (Cambridge 1988) 210.

⁶⁴ *Ibidem*.

Deze voorgestelde amendementen zou Aalberse meenemen toen hij in 1918 werd benoemd tot de eerste minister van Arbeid en de taak kreeg om de verzekeringswet van Talma uit te voeren. Enerzijds was dit mogelijk doordat de Eerste Wereldoorlog ten einde kwam en anderzijds omdat deze sociale wetgeving werd gezien als een middel om de socialistische onrust binnen Nederland tegen te gaan. Aalberse kreeg met zijn eigen toepassing van Talma's verzekeringswetten echter te maken met tegenwerking van dezelfde christelijke partijen die tegen zijn amendementen in 1913 hadden gestemd. Deze christelijke partijen waren specifiek tegen de rol van de staat in deze verzekeringswetten, omdat — volgens Aalberse — zij in hun beleving de rol van de staat in het naleven van deze wetten een eerste stap zou zijn naar het staatsocialisme.⁶⁵ Deze angst van de christelijke partijen was dan weer gegrondvest in het idee dat de socialisten dusdanig radicaal waren in hun opvattingen dat deze dreigden de staat omver te werpen.⁶⁶

De angst van de christelijke partijen dat de verzekeringswet van Aalberse tot staatsocialisme zou leiden is opmerkelijk als de rol van de staat in deze wet vergeleken wordt met de rol van de staat in Talma's verzekeringswet. In Talma's wet zou de premie betaald worden door de werknemer, met een aanvulling van de staat indien nodig. Bij Aalberse's wet zou het grootste gedeelte van de premie betaald worden door de werknemers én de werkgevers, de overheid zou enkel een relatief klein gedeelte van de premie betalen. Daarbij zou in Talma's wet het geld voor het betalen van de premies door overheidsinstanties gecoördineerd worden.⁶⁷ In Aalberse's wet daarentegen is de overheid meer een onderhandelaar tussen werknemer en werkgever en de bijdrage die de overheid betaalt wordt gesubsidieerd aan een niet-overheidsinstelling. Hier is te zien dat de aanpassingen op de verzekeringswet van Talma's bij de verzekeringswet van Aalberse gebaseerd zijn op de eerdere bedenkingen die hij had bij Talma's verzekeringwet.

Daarbij diende de overheidsbijdrage in beide wetten twee verschillende functies. In Talma's wet diende de overheidsbijdrage om het tekort tussen de bijdrage van de werknemer en de premie te dichten. In de wet van Aalberse diende deze de functie om het afsluiten van een verzekering aantrekkelijker te maken. Aalberse's vond immers het verplichte element van Talma's verzekeringswet overbodig en was daarom ook een voorstander van een vrijwillige

⁶⁵ KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC002001082), inv.nr 1082, 'Stukken betreffende de behandeling van wetsontwerpen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Wetsontwerp tot regeling van het verband tussen de Invaliditeitswet en de Ouderdomswet.' (1915-1917).

⁶⁶ P. de Rooy, *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995) 14.

⁶⁷ KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC002001082), inv.nr 1082, 'Stukken betreffende de behandeling van wetsontwerpen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Wetsontwerp tot regeling van het verband tussen de Invaliditeitswet en de Ouderdomswet.' (1915-1917).

verzekering.⁶⁸ Aalberse wetgeving stuitte echter op weerstand in de Eerste Kamer. De linkse minderheid vond dat deze niet ver genoeg ging. De rechtse meerderheid daarentegen vond dat deze te veel macht aan de overheid zouden geven en waren tegen alle vormen van deze verzekeringswetten. Aalberse was tegen het sluiten van compromissen over de verzekeringswetten, omdat een compromis op zijn verzekeringswet ervoor zou zorgen dat deze neer zou komen op een uitgebreidere versie van Talma's verzekeringswet, met alle mankementen in deze wetgeving waar Aalberse kritisch op was van dien. Uiteindelijk zou Aalberse een compromis moeten sluiten, waarbij er werd gekozen voor een combinatie van verplichte verzekeringen voor de arbeiders en niet verplichte verzekeringen voor de niet-arbeiders en dat de last van de premies zou liggen bij werknemer, werkgever én overheid.⁶⁹

Toch zou Aalberse vanuit zijn perspectief niet ontevreden zijn geweest met deze deels verplichte en deels vrijwillige verzekeringen van zijn verzekeringswet. Door deze wetgeving zou alsnog een grotere groep niet-arbeiders gedekt worden door een verzekering op vrijwillige basis. Daarbij wist hij ook een meerderheid in de Eerste Kamer ervan te overtuigen dat door de beperkte rol van de overheid bij deze verzekeringswetten, de overheid hierbij niet handelde vanuit de principes van het door de Eerste Kamer gevreesde staatsocialisme. Aalberse schreef dan ook in 1916 in het *Katholieke Sociale Weekblad*: 'De eenige mogelijkheid, om aan moeilijkheid te ontkomen, dat men door de verplichte sociale verzekering wel de arbeiders, maar nog niet-arbeiders helpt is: naast en in verband met de verplichte arbeidersverzekering een onverplichte, maar ter aanmoediging van rijkwege gesteunde verzekering van on- en minvermogende niet-arbeiders in te voeren'⁷⁰

Het feit dat Aalberse met zijn verzekeringswet een naar zijn sociaal katholieke principes, zoals door de Swaan getypeerd, christelijk corporatistisch systeem van sociale wetgeving kon opbouwen is duidelijk. Het is echter nog onduidelijk waarom er specifiek gekozen is voor een christelijk corporatistisch model geordend vanuit Aalberse sociaal katholieke opvattingen en niet vanuit protestante principes à la Talma. Een verklaring hiervoor is te beredeneren vanuit de literatuur. De late industrialisatie van Nederland zou ervoor gezorgd hebben dat Nederlandse sociale wetgeving ook pas laat tot stand kwam, zoals De Swaan stelt.⁷¹ De historicus Rodgers stelt op zijn beurt dat ideeën over sociale wetgeving

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ A. de Swaan, *in care of the state: health care, education and welfare in Europe and the USA in the modern era* (Cambridge 1988) 210.

gevormd werden door internationale debatten.⁷² Vanuit Rodgers beredeneerd zou het sociaal katholicisme meer vormgevend zijn voor de sociale wetgeving, omdat deze meer ontwikkeld zou zijn dan het protestantse denken over sociale wetgeving. Volgens Salemink kan de publicatie van *Rerum Novarum* in 1891 namelijk gezien worden als de codificering van het sociaal denken van katholieken van over de gehele wereld in de negentiende eeuw.⁷³ De protestantse politieke elite zou zich echter pas met sociale kwesties bezig gaan houden toen deze zich in Nederland gingen manifesteren. Deze belangrijke protestante kerken die in de negentiende eeuw hervormd en gereformeerd waren anders dan de katholieke, die veel nationaler georiënteerd waren. Doordat de industrialisatie in Nederland laat op gang kwam, werden de sociale gevolgen hiervan later ook zichtbaar in Nederland. Door de internationale oriëntatie van de katholieken hadden zij een meer verfijnde sociale leer. Zij hadden langer de tijd gehad om zich te ontwikkelen. Daarbij zijn nog veel andere factoren zoals onrust binnen de ARP over sociale kwesties, en de relatieve eenheid van de katholieken over sociaal denken, die de dominantie van het sociaal katholiek denken over de wetgeving kunnen verklaren.

Tot slot moet Aalberses kritiek en uiteindelijke herziening van Talma's verzekeringswet van 1913 gezien worden vanuit Aalberse sociaal katholieke principes, vooral als het gaat over de rol van de staat en de dekking van niet-arbeiders. Aalberses succes in het toepassen van deze sociaal katholieke principes in zijn eigen verzekeringswet van 1919 is een toepassing van het meer verfijnde katholieke sociale denken in vergelijking tot het minder uitgewerkte protestante sociale denken. De implicaties van deze constatering voor de literatuur zijn als volgt. Saleminks typering van het sociaal katholicisme sluiten aan op de bevindingen van dit onderzoek. Eveneens geldt hetzelfde voor de historicus Rodgers' stelling over hoe het denken over sociale kwesties wordt gevormd. De Swaans typering van de vroege Nederlandse sociale wetgeving als sociaal en christelijk van aard houdt ook stand, alleen moet hierbij wel genuanceerd worden dat er tussen de protestante en de katholieke ideeën over sociale kwesties wel een verschil bestaat in ontwikkeling en verfijning.

⁷² D. T. Rodgers, *Atlantic crossings: social politics in a progressive age* (Cambridge 1998) 30.

⁷³ T. Salemink, *katholieke kritiek op het kapitalisme 1891-1991: honderd jaar debat over markt en verzorgingsstaat* (Amersfoort 1993) 35.

Hoofdstuk 3:

Verhoudingen tussen de katholieke gemeenschap en de socialistische gemeenschap

Aalberse groeide op in een periode waarin zijn katholieke gemeenschap zichzelf politiek steeds assertiever ging manifesteren. De katholieke gemeenschap was echter niet de enige gemeenschap die politiek actiever werd in negentiende-eeuws Nederland. De socialisten begonnen zich ook steeds meer te organiseren. Zo werd de Sociaaldemocratische Bond (SDB) in 1881 opgericht door Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919). Uit een afsplitsing ontstond in 1894 de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP). Binnen zowel de katholieke als de socialistische gemeenschap kwamen visies tot stand ten aanzien van de opkomende sociale kwestie. Ze kwamen tegenover elkaar te staan in het parlement. In dit hoofdstuk zal daarom de relatie tussen de katholieke en socialistische gemeenschap vanuit Aalberses perspectief nader onderzocht worden.

Aalberses visie op het socialisme was al op jonge leeftijd gevormd. Een toonaangevend beeld van Aalberses mening is terug te lezen in een van zijn dagboeken, waarin hij beschrijft hoe hij in 1893 naar een socialistische vergadering over het katholicisme en socialisme, gegeven door de socialistische politicus Henri van Kol (1852-1925) ging en zijn mening over de spreker beschreef als: ‘Verbazend, wat verkocht de man een bombast! Maar nu kan ik me ook begrijpen hoe één man een groote menigte kan opruien. Na afloop: debat. Hoe gaarne had ik hem eens den vollen laag gegeven! Ik geloof, dat ik zijn heele rede stuk voor stuk zou weerlegd hebben.’⁷⁴ Aalberse zou zich gedurende zijn politieke carrière voornamelijk bezighouden met sociale vraagstukken en kwam hierdoor vaak in conflict met socialisten.

Het eerste conflict met de socialisten waar Aalberse na zijn verkiezing als Tweede Kamerlid in 1903 mee geconfronteerd werd, was de Spoorwegstaking van 1903. Deze staking ontstond toen arbeiders van een Amsterdams havenbedrijf ontslagen werden, omdat zij weigerden de goederen te lossen van een ander Amsterdams havenbedrijf, waarvan de werknemers zichzelf niet mochten organiseren in een vakbond van het bestuur. Deze staking zou zich verspreiden naar de Amsterdamse spoorwegen en later naar het spoorknooppunt Utrecht, waardoor een groot gedeelte van het Nederlandse spoornetwerk werd platgelegd. Als een reactie op deze staking werd door minister-president Abraham Kuyper (1837-1920) een aantal wetten doorgevoerd, die bedoeld waren om gelijksoortige

⁷⁴ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000002), inv.nr 2, ‘Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel II.’ (1892, 22 augustus – 1893, 16 december).

stakingen te voorkomen; deze wetten werden door de socialisten de ‘dwangwetten’ genoemd.⁷⁵

Aalberse mengde zich ook in de Tweede Kamer debatten die rond deze ‘dwangwetten’ werden gevoerd. Aalberse had bezwaar tegen het reactionaire karakter van deze wetten. Hij stelde namelijk dat de arbeiders het recht hadden om hun grieven te uiten, aangezien zij vanuit zijn visie in slechte omstandigheden leefden en *Rerum Novarum* katholieken de toestemming gaf om zichzelf te organiseren in vakbonden.⁷⁶ Aalberse had daarom begrip voor veel katholieke arbeiders die zich hadden aangesloten bij de stakingen en bekritiseerde de reactionaire reactie binnen de katholieke kringen, die volgens Aalberse alle arbeiders gelijkstelden aan de socialisten. Toch steunde Aalberse de staking niet helemaal. Hij was vooral kritisch op de activiteiten van de socialisten, zoals het intimideren van niet-stakende arbeiders en het oproepen tot een algemene staking, die naar zijn mening er opgericht was om de overheid omver te werpen.

Tijdens de debatten in de Tweede Kamer was Aalberse kritisch op zijn collega Pieter Jelles Troelstra en de rol die hij en zijn SDAP speelden in het, vanuit Aalberses perspectief, ophitsen van de stakende arbeiders. Aalberse was van mening dat de socialisten niet handelden in het beste belang van de arbeiders. Aalberse bekritiseerde Troelstra daarom uitvoerig vanwege het feit dat sociale wetgeving voorgesteld door de christelijke partijen niet werd gesteund door de socialistische partijen.⁷⁷ De socialisten waren volgens Aalberse niet zozeer uit op een verbetering van de levensomstandigheden van de arbeiders, maar eerder op het vergaren van politieke macht. Aalberse vond de claim van de socialisten dat zij de belangen van de arbeiders nastreefden hypocriet, vanwege het feit dat zij de door de christelijke partijen voorgestelde sociale wetgeving niet steunden.

Daarbij was Aalberse kritisch op de verdeeldheid die de socialisten in zijn ogen zaaiden in de maatschappij. Tijdens de Spoorwegstaking van 1903 zag hij dit voornamelijk gebeuren via het Comité van Verweer, een organisatie die was opgericht om een actieplan te formuleren tegen de ‘dwangwetten’. Dit zou er dan toe leiden dat dit comité een algemene staking zou afkondigen, als reactie op het doorvoeren van de ‘dwangwetten’. Hierdoor zou het leger bij de spoorwegen ingrijpen om de staking op te breken. Aalberse zag de verdeeldheid die de socialisten hier volgens hem zaaiden eveneens als een teken van de hypocrisie van de

⁷⁵ P. de Rooy, *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995) 24.

⁷⁶ P. J. M. Aalberse, ‘vakbewegingen’, *Katholiek Sociaal Weekblad* 2:8 (21 februari 1903).

⁷⁷ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002001059) inv.nr 1059, ‘Redevoeringen gehouden voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Met bijlagen. Over stakingsrecht naar aanleiding van de spoorwegstaking.’ (1903).

socialisten. Vanuit Aalberse perspectief was immers eenheid, niet verdeeldheid, het enige middel om de situatie van de arbeiders te verbeteren. De socialisten zouden met deze verdeeldheid de arbeiders niet helpen.⁷⁸

Een tweede kritiekpunt van Aalberse op het socialisme was de godsdienstloosheid en de antigodsdienstige sentimenten binnen de socialistische gemeenschap. Aalberse stelde vooral het antigodsdienstige sentiment van verscheidene socialistische politici, zoals Franc van der Goes (1859-1939), Geert van der Zwaag (1858-1923) en Herman Gorter (1864-1927), aan de kaak.⁷⁹ Deze politici waren volgens Aalberse per definitie tegen de godsdienstvrijheid in Nederland, omdat zij godsdienst zagen als een middel van de hogere klassen om de lagere klassen te onderdrukken. De socialisten waren in de ogen van Aalberse dan ook van plan om de godsdienstvrijheid op te schorten en te vervangen door het atheïsme.⁸⁰ Zelfs de meer gematigde socialisten zouden volgens Aalberse enkel godsdienstvrijheid toestaan om de gelovige arbeider niet af te schrikken. Aalberse spiegelde in zijn toespraken, dagboeknotities, artikelen en overige notities de eenheid van de gelovige katholieke gemeenschap tegenover de ongelovige verdeeldheid van de socialistische gemeenschap.⁸¹

Deze verdeeldheid en dit verschil in geloof is het best terug te zien toen in 1909 Aalberse tijdens een redevoering de Tragische Week in Barcelona benoemde. Deze Tragische Week, die plaatsvond in 1909, was een periode van oproer waarbij arbeiders in Catalonië, gesteund door socialisten en anarchisten, een algemene staking afkondigden en met geweld optraden tegen de overheid, in protest tegen het oproepen van reservisten voor de Tweede Rifoerlog. Hoewel deze oproer neergeslagen werd door de Spaanse regering, werden verscheidene kerken en kloosters in brand gestoken en kreeg de oproer een antiklerikaal karakter. Aalberse maakte naar aanleiding van deze gebeurtenis een vergelijking tussen enerzijds het katholicisme en anderzijds het socialisme.⁸² Hierbij haalde hij een mythologische vergelijking aan van twee koningen uit de oudheid: een die trouw bleef aan God en een andere die dat niet deed. Uiteindelijk zou de koning die trouw bleef aan God een veldslag winnen van de koning die God niet trouw bleef. Met deze vergelijking wilde Aalberse duidelijk maken dat zijn katholieke voorkeur uitging naar een meer godsdienstige en verenigde oplossing dan, een die antigodsdienstig was en verdeeldheid zaaide, zoals te zien

⁷⁸ P. J. M. Aalberse, 'Berichten en Mededeelingen', *Katholiek Sociaal Weekblad* 2:10 (7 maart 1903).

⁷⁹ KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002001045) inv.nr 1045, 'Citatenboekje ten behoeve van debatten over verschillende politieke onderwerpen' (1903).

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ Ibidem.

⁸² KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000806) inv.nr 806, 'Redevoering "De katholieken in de 20ste eeuw" Met bijlage' (1909-1910).

was in Barcelona. Hiermee vergeleek hij duidelijk zijn katholieke gemeenschap met de socialistische gemeenschap.

Uit de manier waarop Aalberse naar het socialisme keek, blijkt duidelijk een katholieke visie op het socialisme. Het sociaal katholicisme en *Rerum Novarum* waren volgens de theoloog Mich gericht op het vinden van een katholiek antwoord op sociale kwesties, waarop socialisten ook antwoorden zochten.⁸³ Zoals gesteld door historicus en theoloog Salemink, was daarbij het sociaal katholicisme bedoeld om zichzelf te mengen binnen het debat tussen enerzijds kapitalisme en anderzijds socialisme, stromingen die beiden werden verworpen door het sociaal katholicisme.⁸⁴ De principes van het recht op privébezit, de goddeloosheid van het socialisme en het streven naar harmonie en het dus afkeuren van het verdelende idee van de klassenstrijd, vormden de sociaal katholieke kritiek op het socialisme. Daarnaast, zoals wordt voorgesteld door de religie en filosofie professor Holland, was het sociaal katholicisme een middel van de katholieke kerk om zichzelf te integreren binnen de moderne negentiende-eeuwse wereld en om de invloed van de kerk te beschermen tegen dat van het opkomende socialisme.⁸⁵ Met dit in het achterhoofd is te zien dat Aalberse kritiek op de, vanuit zijn ogen, verdeelde en goddeloze socialisten duidelijk gevormd werd door het sociaal katholicisme.

De Spoorwegstaking en de Tragische Week waren echter maar twee kleinere voorlopers van een groter conflict tussen de socialisten en Aalberse. Tijdens 1918 in het eerste jaar van zijn ministerschap als minister van Arbeid, onder het eerste kabinet-Ruijs de Beerenbrouck, werden hij en het kabinet geconfronteerd met hevige onrust binnen Nederland. Nederland was weliswaar neutraal gebleven tijdens de Eerste Wereldoorlog, maar kampte wel met economische malaise en voedseltekorten als een gevolg van de afname in handel. Daarbij had de Oktoberrevolutie in Rusland ook de angst voor het socialisme op scherp gezet. Ook heerste er de angst dat de geallieerden Nederland zouden binnen vallen, omdat de geallieerden van plan waren stukken van Limburg en de Schelde aan België te geven, als een bestraffing voor het feit dat Nederland had gehandeld met Duitsland ondanks de officiële neutraliteit. Door deze combinatie van factoren leidde het besluit tot het intrekken van alle verloven voor soldaten tot een rel in de barakken in de kazerne Harskamp. Aalberse beschreef in zijn

⁸³ M. L., Krier Mich, *Catholic social teachings and movements* (Mystic 1998) 1.

⁸⁴ T. Salemink, *katholieke kritiek op het kapitalisme 1891-1991: honderd jaar debat over markt en verzorgingsstaat* (Amersfoort 1993) 13.

⁸⁵ J. Holland, *Modern Catholic Social Teaching: the popes confront the industrial age 1740-1958* (New York 2003).

dagboek het volgende over deze gebeurtenis: ‘Donkere wolken beginnen in het buitenland, maar ook in ’t binnenland op te komen.’⁸⁶

Vanuit Aalberse perspectief vormden zich echter nog meer donkere wolken. De rel in Harskamp escaleerde en soldaten begonnen zichzelf in soldatenraden te organiseren naar Sovjetmodel. Toen op 9 november het Duitse keizerrijk werd afgeschaft en de Weimarrepubliek werd uitgeroepen, dreigde de crisis in Nederland uit de hand te lopen toen de leider van de SDAP (Troelstra) de revolutie uitriep. Aalberse beschreef in zijn dagboek hoe hij en het kabinet bang waren dat deze revolutie het einde voor de overheid en de monarchie betekenden.⁸⁷ De socialisten kwamen met een lijst aan eisen die zij wilden verzilveren en Aalberse en Ruijs de Beerenbrouck dachten erover om aan de concessies van de socialisten te voldoen, maar Aalberse schreef in zijn dagboek: ‘De historie leert dat alle revoluties die slaagden, geslaagd zijn door de vrees der regeerders die begonnen met toegeven.’⁸⁸

De revolutie van 1918 zou in tegenstelling tot de revoluties in Rusland en Duitsland mislukken. Troelstra paste zijn retoriek aan en hij en zijn socialistische achterban trokken zich terug.⁸⁹ Vanuit Aalberse perspectief faalde de revolutie vanwege het optreden van zijn eigen katholieke gemeenschap. Dit kwam doordat Troelstra’s revolutie gepaard ging met het ontstaan van een contrarevolutie. Binnen deze contrarevolutie speelde de katholieke gemeenschap een belangrijke rol. De protestantse gemeenschap was ook tegen de revolutie, maar de protestante acties gingen niet zover als die van de katholieke gemeenschap. Veel liberalen waren van mening dat de revolutie een fait accompli was. Katholieken daarentegen kwamen tegen de socialisten in het geweer door een manifest te publiceren en een betoging te organiseren tegen deze revolutie.⁹⁰ Deze reactie was beter georganiseerd en wist gecoördineerd een groot deel van de katholieke gemeenschap op de been te brengen tegen de minder goed georganiseerde socialistische demonstraties. Hoewel er ook andere factoren niet in het voordeel waren van de revolutie, zoals het optreden van het koningshuis, het feit dat maar een klein deel van het leger aan het muiten ging en de Eerste Wereldoorlog op 11 november ten einde kwam, moet de rol van de katholieke contrarevolutie niet onderschat worden.

⁸⁶ KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC00200005), inv.nr 5, ‘Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel VI.’ (1915, 5 november – 1918, 12 november).

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ P. de Rooy, *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995) 32-33.

⁹⁰ Pr. Joh. C. Aalberse, ‘De levensmiddelendebatten in de Tweede kamer’, *Katholiek Sociaal Weekblad* 17:45 (9 november 1918).

Het georganiseerd optreden van de katholieke gemeenschap moet hierbij ook geplaatst worden binnen de historiografie. Dat de katholieke gemeenschap zich tijdens de revolutie zodanig goed kon organiseren, kan als een spreekwoordelijk kroonjuweel worden beschouwd van de katholieke emancipatie, aangezien dit optreden past binnen die lange ontwikkeling van de katholieke gemeenschap.⁹¹ De verklaring van historicus De Rooy, die wijst op de slechtere organisatie van de socialistische gemeenschap vanwege in de late Nederlandse industrialisatie klopt, maar moet geplaatst worden binnen de ontwikkeling van verschillende gemeenschappen in negentiende-eeuws Nederland.⁹² Aalberses benoeming tot eerste minister van Arbeid en de succesvolle contrarevolutie moeten dan gezien worden als een samenkost van de ontwikkelingen van het katholiek sociaal denken, het organisatorische leven en het politieke element van de katholieke gemeenschap, die de eenheid bewaarden van de katholieke gemeenschap. Deze eenheid was een voordeel van de katholieke gemeenschap, die zichzelf beter tegen de socialisten wist te weren dan de andere gemeenschappen.

Tot slot kan Aalberses relatie met het socialisme het beste gezien worden in de vergelijking die hij maakt tussen enerzijds de godsdienstige en verenigde katholieke gemeenschap en anderzijds de ongodsdienstige en verdeelde socialistische gemeenschap, die zijn origine heeft in de kritiek van het sociaal katholicisme op het socialisme. Daarbij moet de benoeming van Aalberse tot eerste minister van Arbeid in 1918 en de succesvolle katholieke contrarevolutie gezien worden als het samenkomen van verschillende ontwikkelingen, die de katholieke gemeenschap verenigde, waarmee zij zichzelf tegen de socialisten kon weren. De implicatie voor de historiografie is dat het sociaal katholicisme vormend was voor het antisocialistische sentiment binnen de katholieke gemeenschap, zoals voorgesteld door Mich, Saleminck en Holland. Daarbij wordt De Rooy's verklaring voor de slechte organisatie van de Nederlandse socialisten vanwege de late industrialisatie bevestigd, maar deze moet wel geplaatst worden binnen de ontwikkeling van andere gemeenschappen in negentiende-eeuws Nederland.

⁹¹ J. A. Bornewasser, J. H. Roes, H. J. Clemens, J. de Valk, J. W. M. Peijnenburg, A. J. M. Alkemade en J. M. H. J. Hemels, 'Aspecten van katholieke emancipatie in de 19de eeuw' *Spiegel Historiaal maandblad voor geschiedenis en archeologie: aspecten van katholieke emancipatie in de 19de eeuw* 13:12 724-788, aldaar 726.

⁹² P. de Rooy, *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995) 20-23.

Conclusie

Deze scriptie doelde op een antwoord te vinden op de vraagstelling: in hoeverre had de katholieke politicus Piet Aalberse een eigen visie op de sociale kwestie in de periode 1891-1918? Het simpele antwoord op deze vraag is dat Aalberse een eigen visie had op de sociale kwestie. Deze visie van Aalberse op de sociale kwestie werd duidelijk vormgegeven door het sociaal katholicisme dat, afhankelijk van de context, de eigenheid van Aalberses visie op de sociale kwestie bepaalde.

Allereerst is deze eigenheid van Aalberses visie op de sociale kwestie terug te zien binnen zijn eigen katholieke gemeenschap, waarin Aalberse zijn eigen visie propageerde. Een visie die een voortzetting was van Aalberses voorganger de ultramontaan Schaepman. Deze zienswijze werd gekenmerkt door een klerikale en letterlijke interpretatie van de encycliciek *Rerum Novarum*. Deze visie onderscheidde Aalberse en zijn Leidse school dan ook van andere visies over het sociaal denken, zoals die bestonden binnen de Limburgse school. Ten tweede is de eigen visie van Aalberse op de sociale kwestie vormend geweest voor de sociale wetgeving die hij voorstelde. Dit toont zich het beste in het feit dat zowel Aalberse als Talma streefde naar een christelijk corporatistisch stelsel van sociale wetgeving. Toch zou Aalberses eigen visie meer bepalend zijn voor dit stelsel van sociale wetgeving, omdat deze eigen visie voortvloeit uit de internationale en meer uitgebreide uitwerking van sociale kwesties naar model van sociaal katholieke principes. Ten derde is de visie van Aalberse duidelijk geworden door zijn perspectief op de socialisten. Uit dit laatste blijkt dat Aalberses kritiek op de goddeloosheid en de verdeeldheid van de socialisten gespiegeld wordt aan het geloof en de eenheid van de katholieken. Hierbij diende deze eenheid van de katholieke als de reden voor de succesvolle contrarevolutie van 1918.

Deze scriptie tracht een bescheiden bijdrage te leveren aan de historiografie omtrent Aalberses politieke carrière en visie op de sociale kwestie. Deze bijdrage was nodig omdat Aalberse een historisch figuur is die veelal onterecht door historici onderbelicht is gebleven. Uit deze bijdrage is gebleken dat Aalberse een eigen visie had op de sociale kwestie, die afhankelijk van de context afweek van zijn grotere katholieke gemeenschap, de sociale wetgeving beïnvloedde en de relatie vormde met andere gemeenschappen zoals de socialisten. Hierbij heeft van Dams 'zware gemeenschappen' als een analytisch concept vruchtbaar gebleken, aangezien 'zware gemeenschappen' als concept de mogelijkheid biedt om Aalberses eigen visie te plaatsen binnen de diversiteit van zijn eigen katholieke gemeenschap. Deze scriptie bevestigt ook de principes van het sociaal katholicisme, zoals beschreven door

Salemink en het internationale debat omtrent het denken over sociale kwesties, zoals voorgesteld door Rodgers terug doordat deze terug te vinden zijn in het bronnenmateriaal.

Suggesties voor nader onderzoek zijn ook gebleken tijdens deze scriptie. Aalberse zelf biedt hierbij de grootste mogelijkheden. Deze scriptie heeft zich gefocust op de vroege periode van Aalberses politieke carrière, waardoor er nog onderzoeksmogelijkheden zijn in Aalberses latere carrière als fractievoorzitter van de Rooms-Katholieke Staatspartij in de periode 1931-1936. Daarnaast bieden Aalberses tijd als minister van Arbeid in de periode 1918-1925, zijn activiteiten als redacteur van verschillende kranten en tijdschriften en zijn overige posities in verschillende organisaties en organen, nog verdere mogelijkheden voor nader onderzoek. Toch blijft de meest voor de hand liggende suggestie voor verder onderzoek het samenstellen van een nieuwe moderne academische biografie van Aalberse. Deze biografie dient dan ook de uit 1966 gedateerde, genealogische en door Gribling geschreven biografie van Aalberse te vervangen. Het moge immers duidelijk zijn: Aalberse was een kroonjuweel van de katholieke emancipatie en zijn gedachtegoed en zijn loopbaan verdienen aandacht. Hij was een sociaal katholiek in hart en nieren, een bevlogen politicus en een katholiek op toonaangevende posities in de Nederlandse samenleving.

Bibliografie

Primaire bronnen

- KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000002), inv.nr 2, 'Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel II.' (1892, 22 augustus – 1893, 16 december).
- KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000003), inv.nr 3, 'Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel IV.' (1895, 20 april – 1903, 8 maart).
- KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000004), inv.nr 4, 'Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel V.' (1904, 28 augustus – 1915, 18 oktober).
- KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC002000005), inv.nr 5, 'Dagboeken. Met doorhalingen en inliggende bijlagen. Deel VI.' (1915, 5 november – 1918, 12 november).
- KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000268), inv.nr 268, 'Brieven en briefkaarten van J. D. J. Aengenent. Incidenteel met afschriften van uitgegane brieven en bijlagen.' (1913-1927).
- KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000535), inv.nr 535, 'Brieven en telegram van H. J. A. M. Schaepman' (1901).
- KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC002000570), inv.nr. 570, 'Correspondentie met A.S. Talma' (1912).
- KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002000806) inv.nr 806, 'Redevoering "De katholieken in de 20ste eeuw" Met bijlage' (1909-1910).
- KDC Nijmegen, Archief P. J. M. Aalberse (KDC002001045) inv.nr 1045, 'Citatenboekje ten behoeve van debatten over verschillende politieke onderwerpen' (1903).
- KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC002001078), inv.nr. 1078, 'Stukken betreffende de behandeling van wetsontwerpen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Wetsontwerp Ziekteverzekering.' (1912).
- KDC Nijmegen, Archief P.J.M. Aalberse (KDC002001082), inv.nr 1082, 'Stukken betreffende de behandeling van wetsontwerpen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Wetsontwerp tot regeling van het verband tussen de Invaliditeitswet en de Ouderdomswet.' (1915-1917).
- P. J. M. Aalberse, 'Berichten en Mededeelingen', *Katholiek Sociaal Weekblad* 2:10 (7 maart 1903).
- Pr. Joh. C. Aalberse, 'De levensmiddelendebatten in de Tweede kamer', *Katholiek Sociaal Weekblad* 17:45 (9 november 1918).

Secundaire literatuur

- Aerts, R. A. M., *Land van kleine gebaren: een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012* (Amsterdam 2013).
- Berger, S., *A Companion to Nineteenth-Century Europe* (Oxford 2006).
- Bornewasser, J. A., *Katholieke Volkspartij 1945-1980/ bd. 1, Herkomst en groei (tot 1963)* (Nijmegen 1995).
- Bornewasser, J. A., J. H. Roes, H. J. Clemens, J. de Valk, J. W. M. Peijnenburg, A. J. M. Alkemade en J. M. H. J. Hemels, 'Aspecten van katholieke emancipatie in de 19de eeuw' *Spiegel Historiae maandblad voor geschiedenis en archeologie: aspecten van katholieke emancipatie in de 19de eeuw* 13:12 724-788.
- Crijnen, T. en I. Herbers, *Een groot emancipator: Mgr. dr. Herman Schaepman, politicus en dichter (1844-1903)* (Nijmegen 2022).
- Dam, P., van, 'Achter de zuilen voorbij verzuiling en ontzuiling als kader in de ` religiegeschiedenis' in: P. van Dam, J. Kennedy en F. Wielenga *Achter de Zuilen: Op zoek naar religie in naoorlogs Nederland* (Amsterdam 2014) 1-14.
- Geary, D., *Labour and socialist movements in Europe before 1914* (Providence 1989).
- Gribling, J. P., *Professor Aalberse* (Utrecht 1966).
- Hagen, P., *Politicus uit hartstocht: Biografie van Pieter Jelles Troelstra* (Amsterdam 2010).
- Holland, J., *Modern Catholic Social Teachings: the popes confront the industrial age 1740-1958* (New York 2003).
- Homan, G. D. , 'Catholic Emancipation in the Netherlands', *Catholic Historical Reviews* 52:2 (1966) 201-211.
- Krier Mich, M. L., *Catholic social teachings and movements* (Mystic 1998).
- Kroon, T., *Nolens: een portret van een groot staatsman* (Zutphen 1983).
- Leeuwen, W., van, 'Eenheid in onenigheid, eenheid in gehoorzaamheid: Sociale en economische opvattingen onder katholieken in Nederland tijdens het interbellum', *Leidschrift: katholieken in conflict* 5:1 (1988) 33-57.
- Linden, M., van der, 'The social question in Western Europe' in: J. Breman, K. Harris, C. Kwan Lee en M. van der Linden, *The Social Question in the Twenty-First Century* (Berkley 2019) 23-39.
- Meeuwen, J., van, *Lijden aan eenheid: katholieke arbeiders op zoek naar hun politieke recht* (Hilversum 1998).
- Rodgers, D. T., *Atlantic crossings: social politics in a progressive age* (Cambridge 1998).

- Rodgers, D. T., *Atlantic crossings: social politics in a progressive age* (Cambridge 1998).
- Rogier, L. J. en N. de Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Den Haag 1953).
- Rooy, P., de, *De rode droom: een eeuw sociaal-democratie in Nederland* (Nijmegen 1995).
- Salemink, T., *Katholieke kritiek op het kapitalisme 1891-1991: honderd jaar debat over markt en verzorgingsstaat* (Amersfoort 1993).
- Sengers, E., *Roomsche socioloog – sociale bisschop: Joannes Aengenent als ideoloog en bestuurder van de katholieke sociale beweging 1873-1935* (Hilversum 2016).
- Swaan, A., de, *in care of the state: health care, education and welfare in Europe and the USA in the modern era* (Cambridge 1988).
- Valk, J. P., de, *Roomser dan de paus? Studies over de betrekkingen tussen de Heilige Stoel en het Nederlands katholicisme 1815-1940* (Nijmegen 1998).
- Verhagen, F., *Toen de katholieken Nederland veroverden: Charles Ruijs de Beerenbrouck 1873-1926* (Amsterdam 2015).
- Voerman, G., 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen', *BMGN* 120:2 (2005) 226-269.